

Żydzi w obronie Rzeczypospolitej,
redakcja naukowa J. Tomaszewski,
Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 1996, ss. 156

Z dziejami zagrożenia narodu polskiego nierozzerwalnie wiązały się losy mniejszości żydowskiej, od wieków zamieszkującej obszary Rzeczypospolitej. Niejednokrotnie przychodziło obu narodom razem występować w obronie wspólnego dorobku. Współpraca ta nie była jednak pozbawiona kontrowersyjnych, a często tragicznych w skutkach wydarzeń.

Problemom walki Żydów w obronie Rzeczypospolitej poświęcona została konferencja historyków, która w dniach 17 i 18 października 1993 roku odbyła się w Warszawie. Książka *Żydzi w obronie Rzeczypospolitej*, pod redakcją naukową Jerzego Tomaszewskiego, jest zbiorem referatów wygłoszonych podczas konferencji. Jak dowiadujemy się ze wstępu, materiały zamieszczone w książce są tylko częścią prac przedstawionych w Warszawie (nie wszystkie referaty redakcja otrzymała). A szkoda, gdyż jak zapewnia nas Jerzy Tomaszewski, brakujące teksty spotkały się z żywym zainteresowaniem uczestników spotkania. Omawiana praca jest pierwszą tego typu publikacją w powojennej Polsce i pierwszą tak znaczącą próbą naukowego zbadania problemu. Narosłe w przeszłości stereotypy, powielane w kolejnych wydawnictwach antysemickich, przedstawiały Żyda jako człowieka tchórzliwego, wszelkimi sposobami unikającego służby wojskowej. Taki negatywny obraz narodu żydowskiego szczególnie rozpowszechniony był w II Rzeczypospolitej, czemu sprzyjała aktywna akcja propagandowa skrajnej prawicy. Odpowiedzią na zarzuty była wydana w 1938 roku, z inicjatywy Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski, książka J. K. Urbacha *Udział Żydów w walce o niepodległość Polski*. Stanowiła ona jeszcze jedną próbę ratowania honoru i godności polskiego Żyda-żołnierza.

Książkę *Żydzi w obronie Rzeczypospolitej* rozpoczyna referat Jakuba Goldberga *Żydzi wobec wrogów Rzeczypospolitej*. Autor w ciekawy sposób zestawiał zagadnienia militarne doby Polski szlacheckiej z ówczesną sytuacją społeczną Żydów. Szczególną uwagę zwrócił na stosunek wyznawców judaizmu do służby wojskowej, którym to „(...) pobyt w wojsku nie stwarzał warunków dla prowadzenia trybu życia według nakazów Biblii i Talmudu” i zmuszał do zaprzestania studiowania tekstów religijnych. Nie sprzyjało to zainteresowaniu się Żydów służbą wojskową i przyczyniło się do „(...) krążącej w Polsce od XVI wieku opinii o rzekomej nieprzydatności militarnej społeczeństwa żydowskiego i niechęci Żydów do angażowania się w obronie kraju”. Artykuł Jakuba Goldberga jest jedynym tekstem zamieszczonym w książce, zajmującym się w całości problemami Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wszystkie następne referaty dotyczą XIX i XX wieku. Otwiera je interesująca praca Daniela Grinberga *Diaspora żydowska w Europie i w Stanach Zjednoczonych Ameryki wobec polskich zrywów narodowych w XIX wieku*. Daniel Grinberg omawia mało znane postawy zachodnich Żydów wobec zachodzących zmian w Europie Wschodniej. Żyd ze wschodu był dla swojego współwyznawcy z Francji, Anglii czy Stanów Zjednoczonych przypomnieniem tego, od czego starano się uciec. Zatem wszystkie napięcia i próby zmiany sytuacji w dziewiętnastowiecznej Rosji czy Austrii stwarzały realne zagrożenia masowego napływu na zachód „odmiennych kulturowo pobratymców w czarnych kapotach”. Wschód stanowił swoisty rezerwat tradycjonalistów, który należało podtrzymać i stopniowo unowocześniać w celu uniknięcia ewentualnego, nagłego exodusu.

Wiele informacji wartych naszej uwagi zawierają referaty poświęcone przełomowym wydarzeniom na ziemiach polskich w XIX wieku (Hanna Węgrzynek – *Ludność żydowska wobec powstania listopadowego*, Krzysztof Makowski – *Ludność żydowska wobec wydarzeń Wiosny Ludów na ziemiach polskich*, Wiktoria Śliwowska – *Polacy wyznania mojżeszowego w ruchu niepodległościowym lat sześćdziesiątych XIX wieku*). Ze wszystkich trzech prac dowiadujemy się, że ortodoksyjna część ludności żydowskiej unikała angażowania się w sprawy polityczne, poprzestając na płaceniu obowiązkowych świadczeń na potrzeby wojska. Inaczej przedstawiała się sytuacja częściowo lub całkowicie zintegrowanych Żydów. Ulegając w większości akulturacji w XIX wieku, nie mając duchowego związku z historyczną Rzeczpospolitą, wyznawcy judaizmu utożsamiali się z ówczesną strukturą państwową. Żyjąc i wychowując się w środowisku polskim, zachowywali lojalność wobec administracji zaborców, co szczególnie dobrze widać było na przykładzie Prus (Krzysztof Makowski – *Ludność żydowska...*). W Królestwie Polskim,

gdzie atrakcyjność kultury zaborcy była wyraźnie słabsza, asymilujący się Żydzi częściej utożsamiali się z Polakami. Na początku lat 60. XIX wieku wydawało się, że możliwe jest zbratanie się obu narodów. W przedpowstańowym wroście nastrojów patriotycznych, wspólnie uczestniczono w manifestacjach, odprawiano nabożeństwa w intencji ojczyzny w kościołach i synagogach. Ten stan przedwojennego uniesienia przybliżyła nam w swoim referacie Wiktoria Śliwowska. Jedyne, co można zarzucić autorce, to zbyt pobieżne potraktowanie przyczyn, które doprowadziły do jedyne, tak charakterystycznego w historii obu narodów momentu zbliżenia. Zdecydowanie za dużo miejsca autorka poświęciła, zdaniem piszącego te słowa, echem tych wydarzeń w następnych latach.

Jan Kancewicz w artykule *Udział Żydów w konspiracjach antycarskich (do roku 1914)* zwrócił uwagę na dylematy wyboru pomiędzy rosyjskim lub polskim charakterem partii socjalistycznych a judaizmem Bundu. Dla Żydów działalność w szeregach SDPRR, SDKPiL czy PPS niejednokrotnie oznaczała rezygnację z własnej tożsamości narodowej. Szczególnie aktywnie zasymilowani Żydzi uczestniczyli w pierwszych organizacjach rewolucyjnych na terenie Rosji i Królestwa Polskiego. W ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku w środowisku żydowskich robotników obok dążeń internacjonalistycznych, silnie reprezentowane były tendencje narodowościowe, co w konsekwencji zaowocowało powstaniem Bundu.

Część poświęconą losom Żydów w II Rzeczypospolitej otwiera referat Jerzego Tomaszewskiego *Polskie formacje zbrojne wobec Żydów 1918-1920*. Porusza on jeden z bardziej kontrowersyjnych problemów w dziejach obu narodów. Każdej wojnie towarzyszą różnego rodzaju nadużycia i nieprawości, ale czym można wyjaśnić antyżydowskie poczynania oddziałów dowodzonych przez gen. Hallera czy zaskakującą decyzję o internowaniu w obozie w Jabłonnej dużej części żołnierzy i oficerów żydowskich, i to w okresie największych niepowodzeń wojska polskiego na froncie, jak nie jawnym antysemityzmem. Trafnie Tomaszewski zauważył, że część polskiego korpusu oficerskiego nie dostrzegała lub nie chciała dostrzegać różnic w politycznych postawach ludności żydowskiej, uznając wszystkich Żydów za zwolenników komunizmu i nieprzyjaciół Polski. Bez wątplenia pierwsze trudne lata kształtowania się państwa polskiego wywarły silny wpływ na dalsze stosunki polsko-żydowskie. Okresowi II Rzeczypospolitej poświęcone są też prace Marka Jabłońskiego *Związek Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Polski (1929-39)* i Jerzego Kochanowskiego *W obliczu wojny. Apel Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Nadwórnej do Żydowskiego Koła Parlamentarnego (25 VIII 1939)*. Godny polecenia jest również artykuł Jerzego

Malinowskiego przybliżający sylwetkę i działalność Aleksandra Lessera – prekursora malarstwa historycznego. Kolorowa reprodukcja obrazu Lessera przedstawiająca pogrzeb pięciu ofiar manifestacji w Warszawie w 1861 roku, umieszczona została na okładce prezentowanej książki.

Naród żydowski złożył w obronie naszej wspólnej ojczyzny olbrzymią ofiarę krwi. Najlepszym tego dowodem są rozsiane po całej Europie polskie cmentarze wojskowe, na których obok krzyży wznoszą się nagrobki oznaczone gwiazdą Dawida. Stefan Zwoliński w referacie *Żydzi w polskich regularnych formacjach wojskowych podczas II wojny światowej* podjął próbę ustalenia liczby poległych żołnierzy żydowskich. W przypadku braku jednoznacznych deklaracji religijnych, autorowi za kryterium narodowości służyły żydowsko brzmiące nazwiska i imiona żołnierzy. Przyjmując tę zasadę pomija się osoby, które posiadały spolszczone nazwiska i imiona. Nie jest to z pewnością metoda doskonała, ale przy dzisiejszym stanie badań jedyna możliwa do zastosowania.

Pracę *Żydzi w obronie Rzeczypospolitej* kończy artykuł Anatola Leszczyńskiego *Głos w dyskusji*. Referat Anatola Leszczyńskiego wydaje się być trafną próbą podsumowania i zamknięcia książki. Autor, odnosząc się do części problemów poruszonych w czasie konferencji, wzbogaca je o wiadomości zaczerpnięte z własnych badań, a często wręcz z autopsji.

Trudno jest całościowo oceniać pracę 12 różnych autorów. Każdy referat stanowi zamkniętą, oddzielną całość o wielowątkowej treści opowiadającą historię wybranego problemu. Z pewnością ten typ publikacji (zbiór referatów) nie jest zbyt atrakcyjną formą przedstawienia problemu szerszemu gronu miłośników historii. Zachodzi zatem obawa, że książka *Żydzi w obronie Rzeczypospolitej* znajdzie czytelników głównie pośród historyków i badaczy dziejów stosunków polsko-żydowskich. Dodatkowo słabą stroną omawianej pozycji jest niewątpliwie skromna szata graficzna. Do plusów natomiast można zaliczyć przejrzysty aparat krytyczny, który z pewnością ułatwi zapoznanie się z materiałami wykorzystanymi przez autorów. Podsumowując, wyrazić można tylko radość, że na naszym rynku wydawniczym ukazała się jeszcze jedna publikacja przedstawiająca w sposób kompetentny i rzeczowy ważny fragment skomplikowanych dziejów stosunków polsko-żydowskich.

Wojciech Śleszyński